

۵۶۹۲۱
نمابرش

به نام خداوند جان و خرد

مطالعه تطبیقی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و
فدراسیون روسیه در قبال تحولات خاورمیانه

(۲۰۱۶-۲۰۰۰)

مؤلف:

دکتر الهام دشایز مقدم

انتشارات راهبرد پیمایش

۱۳۹۶

انتشارات راهبرد پیمایش

تهران: خیابان کارگر شمالی (امیرآباد)، صدمتر بالاتر از پمپ بنزین، نبش کوچه لاله، پلاک ۲، طبقه سوم

تلفن: ۸۸۶۳۰۲۵۱-۲

مؤلف: دکتر الهام کشاورز مقدم ناشر: انتشارات راهبرد پیمایش

مدیر اجرایی نشر: مصطفی صفری شالی تلفن: ۰۹۱۲۳۹۰۱۴۱۱

چاپ و صفحه‌آرایی: ولیعصر شمارگان: ۵۰۰ جلد قیمت: ۱۶۰۰۰ ریال

همه حقوق برای ناشر و مؤلف محفوظ است

سرشناسنامه:	کشاورز، الهام، ۱۳۶۶
عنوان و نام پدیدآور:	مطالعه تطبیقی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه، بحال تحولات خاورمیانه/ الهام کشاورز مقدم
مشخصات نشر:	تهران، انتشارات راهبرد پیمایش، ۱۳۹۶
فروست:	سری کتاب‌های دانشگاه
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۹۳۷۲۸-۵-۰
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه ص ۲۳۳
آوا نویسی عنوان:	.
موضوع:	ایران-روابط خارجی-خاورمیانه
موضوع:	روسیه-روابط خارجی-خاورمیانه
موضوع:	ایران-روسیه-خاورمیانه-قرن ۲۱
رده بندی کنگره:	DSR۱۶۵۶/خ۲ ک۵ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی:	۹۵۵/۰۸۴
شماره کتابشناسی ملی:	۵۰۳۹۴۲۷
چاپ اول:	۱۳۹۶

پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۳
فصل اول: نواقع گرایي تدافعي و تهاجمي.....	۱۹
(۱) ساختار نظام بين الملل.....	۲۲
الف) نظام دهنده (آنا رشي).....	۲۴
ب) تميز کار کردی واحدها.....	۲۹
ج) توزیع توان.....	۳۱
(۲) نواقع گرایي تدافعي.....	۳۳
استراتژی های حفظ امنیت از منظر نواقع گرایي تدافعي.....	۳۴
توازن قدرت/توازن تهدید.....	۳۴
بازدارندگی.....	۳۷
(۳) نواقع گرایي تهاجمي.....	۴۱
استراتژی های حفظ امنیت و افزایش قدرت از منظر نواقع گرایي تهاجمي.....	۴۳
استراتژی های افزایش قدرت.....	۴۴
جنگ.....	۴۴
باجگیری.....	۴۴
طعمه گذاری و تحریک برای فرسایش.....	۴۴
آتش بیاری معرکه.....	۴۴
استراتژی های حفظ امنیت.....	۴۵
موازنه سازی.....	۴۵
احاله مسئولیت.....	۴۵
(۴) کاربست نظریه نواقع گرایي.....	۴۶
فصل دوم: الگوهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران.....	۵۱
مبنای استخراج الگوهای سیاست خارجی ایران.....	۵۳
(۱) رویکرد نواقع گرایي تدافعي: بستر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران.....	۵۳

- ۲) خرده گفتمان‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (۲۰۱۶-۲۰۰۰)..... ۵۴
- توسعه گرایی سیاست محور..... ۵۴
- اصول گرایی عدالت محور..... ۵۵
- اعتدال گرایی تعادل محور..... ۵۷
- ۳) سند چشم انداز ۱۴۰۴ و برنامه‌های توسعه پنج ساله جمهوری اسلامی ایران (۲۰۱۶-۲۰۰۰)..... ۵۸
- ۴) روند تحولات محیط منطقه خاورمیانه (۲۰۱۶-۲۰۰۰)..... ۶۱
- چیرگی رویکرد رئالیستی در منطقه خاورمیانه..... ۶۱
- خرید تسلیحاتی و افزایش بودجه نظامی کشورهای منطقه..... ۶۲
- گسترش گفتمان شیعه..... ۶۲
- مجموعه امنیتی مقاومت..... ۶۲
- خیزش‌های مردمی خاورمیانه..... ۶۳
- الگوهای حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران..... ۶۴
- ۱) رویکرد پیشیندازی امنیت ایران: الگوی منطقه گرایی..... ۶۴
- الف) تأثیر موقعیت ژئوپلیتیکی بر الگوی امنیتی منطقه گرایی ایران..... ۶۵
- تغییر هویت ژئوپلیتیکی در منطقه..... ۶۶
- تغییرات ژئوپلیتیک ناشی از فروپاشی شوروی..... ۶۷
- تغییرات ژئوپلیتیکی در سال ۲۰۰۳..... ۶۷
- تغییرات ژئوپلیتیک ناشی از خیزش‌های مردمی..... ۶۷
- ب) تأثیر رفتار قدرت‌های بزرگ منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بر الگوی امنیتی منطقه گرایی ایران..... ۶۸
- بازیگری ایالات متحده آمریکا در منطقه..... ۶۸
- بازیگری اسرائیل در منطقه..... ۷۷
- ج) تأثیر موضع گیری بازیگران عربی منطقه بر الگوی امنیتی منطقه گرایی ایران..... ۸۲
- د) تأثیر گسترش گفتمان سلفی گری در الگوی امنیتی منطقه گرایی ایران..... ۹۲
- ه) سیاست قدرت برتر منطقه‌ای در الگوی امنیتی منطقه گرایی ایران..... ۱۰۲
- فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی..... ۱۰۲
- تشکیل مجموعه امنیتی محور مقاومت..... ۱۰۲
- تهاجم به افغانستان و عراق توسط آمریکا..... ۱۰۳
- توسعه فناوری هسته‌ای و پیشرفت موشکی..... ۱۰۳

۱۰۳	تشت و ضعف اعراب
۱۰۳	رویکرد بیشینه‌سازی امنیت ایران: الگوی موازنه‌سازی
۱۰۳	الگوی امنیتی موازنه تهدید
۱۰۶	الگوی امنیتی موازنه تهدید/ قوا در خاورمیانه
۱۱۰	الگوی امنیتی موازنه تهدید/ قوا جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه
۱۱۶	رویکرد بیشینه‌سازی امنیت ایران: الگوی بازدارندگی
۱۱۶	الگوی امنیتی بازدارندگی از دیدگاه نوواقع‌گرایان تدافعی
۱۱۸	الگوی امنیتی بازدارندگی (متعارف/نامتعارف) جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه
۱۲۵	سخن پایانی

۱۲۷	فصل سوم: الگوهای سیاست خارجی فدراسیون روسیه
۱۲۹	مبنای استخراج الگوهای سیاست خارجی فدراسیون روسیه
۱۳۰	(۱) رویکرد نوواقع‌رایانه تراجمی: بستر سیاست خارجی فدراسیون روسیه
۱۳۱	(۲) گفتمان‌های سیاست خارجی روسیه (۲۰۱۶-۲۰۰۰)
۱۳۱	گفتمان عملگرایی واقع‌گرایانه (مثبت)
۱۳۵	(۳) اسناد سیاسی - امنیتی فدراسیون روسیه (۲۰۱۶-۲۰۰۰)
۱۳۷	(۴) سخنان روسای جمهور و مقامات روسی روسیه (۲۰۱۶-۲۰۰۰)
۱۳۸	الگوهای حاکم بر سیاست خارجی فدراسیون روسیه
۱۳۸	(۱) رویکرد بیشینه‌سازی قدرت روسیه: الگوی متبale با یکجانبه‌گرایی آمریکا
۱۳۹	مقابله‌گرایی با آمریکا در دور اول ریاست جمهوری پوتین (۲۰۰۸-۲۰۰۰)
۱۴۹	مقابله‌گرایی با آمریکا، دور دوم ریاست جمهوری پوتین (۲۰۱۱ تاکنون)
۱۵۵	(۲) رویکرد بیشینه‌سازی قدرت روسیه: الگوی توسعه‌طلبی
۱۵۵	الگوی توسعه‌طلبی در نوواقع‌گرایی تهاجمی
۱۵۷	تأثیر گسترش ناتو بر الگوی توسعه‌طلبی روسیه
۱۶۰	تأثیر حضور آمریکا در آسیای مرکزی و قفقاز بر الگوی توسعه‌طلبی روسیه
۱۶۵	(۳) رویکرد بیشینه‌سازی قدرت روسیه: الگوی مداخله‌گرایی
۱۶۵	الگوی مداخله‌گری در نوواقع‌گرایی تهاجمی
۱۷۰	تأثیر تحولات خاورمیانه بر الگوی مداخله‌گری روسیه
۱۷۲	(۴) رویکرد بیشینه‌سازی قدرت روسیه: الگوی موازنه‌سازی
۱۷۲	الگوی موازنه‌سازی در نوواقع‌گرایی تهاجمی

توازن تهدید/قوا پوتین (دوره اول) در الگوی موازنه‌سازی روسیه	۱۷۴
توازن تهدید/قوا پوتین (دوره دوم) در الگوی موازنه‌سازی روسیه	۱۷۶
سخن پایانی فصل	۱۸۰

فصل چهارم تشابهات و تفاوت‌های سیاست خارجی ایران و روسیه در تحولات خاورمیانه ۱۸۳

۱) تشابهات سیاست خارجی ایران و روسیه در خاورمیانه	۱۸۴
الف) تشابه الگوی منطقه‌گرایی ایران با الگوی مقابله‌گرایی روسیه در برابر امریکا	۱۸۴
تلاش دو کشور جهت گسترش نفوذ در حوزه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خاورمیانه	
در برابر نفوذ ایالات متحده	۱۸۸
تلاش دو کشور جهت ایجاد و حفظ عمق استراتژیک در خاورمیانه در برابر اقدامات	
ایالات متحده	۱۹۱
تلاش دو کشور برای حفظ متحد استراتژیک (بیشلر اسد در سوریه) در برابر فشار	
ایالات متحده	۱۹۴
ب) تشابه الگوی بازدارندگی ایران و الگوی بازدارندگی روسیه در مبارزه با گسترش	
گفتمان افراط‌گرایی	۱۹۷
ج) تشابه الگوی توازن تهدید/قوا ایران و الگوی موازنه‌سازی روسیه در خاورمیانه	۲۰۱
۲) تفاوت‌های سیاست خارجی ایران و روسیه در خاورمیانه	۲۰۴
الف) تفاوت رویکرد سیاست خارجی ایران و روسیه: تواقه‌گرایی تدافعی / تهاجمی	۲۰۴
ب) تفاوت الگوی سیاست خارجی ایران و روسیه: منطقه‌گرایی	۲۰۸
سخن پایانی فصل	۲۱۴

فصل پنجم: الگوهای سیاست خارجی ایران و روسیه در معادلات آسیا خاورمیانه ۲۱۷

۱) وجود دشمن مشترک (ایالات متحده) و مقابله با آن در خاورمیانه در برابر الگوی	
منطقه‌گرایی ایران و الگوی مقابله با یکجانبه‌گرایی روسیه	۲۲۲
الف) نوع متفاوت ماهیت اختلاف دو کشور با ایالات متحده	۲۲۳
ب) اعتقاد رهبران دو کشور به عدم تداوم اختلاف با ایالات متحده	۲۲۴
ج) احتمال تغییر مواضع روسیه در صورت امکان پیروزی محور سازش در سوریه	۲۲۵
د) تغییر مواضع ایالات متحده در آسیای مرکزی و قفقاز و اروپای شرقی	۲۲۵
۲) تشابه الگوی موازنه تهدید/قوا جمهوری اسلامی ایران با الگوی موازنه‌سازی ایالات	
متحده	۲۲۶

الف) تفاوت در هدف موازنه‌سازی ایران و روسیه در خاورمیانه.....	۲۲۶
ب) بهره‌گیری متفاوت ایران و روسیه از سیاست use of force، مداخله‌گری و بازدارندگی برای موازنه‌سازی.....	۲۲۶
ج) سطوح متفاوت موازنه‌سازی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در خاورمیانه.....	۲۲۷
د) اسرائیل: انگیزه جمهوری اسلامی ایران برای اقدامات موازنه‌ساز در خاورمیانه.....	۲۲۸
۳) تشابه الگوی بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در برابر گسترش سلفی‌گری در خاورمیانه.....	۲۲۹
فهرست منابع.....	۲۳۳

پیشگفتار

یکی از موضوعات مهم عرصه روابط بین‌الملل، اتخاذ تصمیمات در حیطه سیاست خارجی می‌باشد. هر کشور، به‌گونه‌ی تدبیر، تنظیم و ایجاد روابط با سایر بازیگران را در چارچوب عناصر مؤثر داخلی و خارجی اسرار می‌کنند. نحوه تصمیم‌گیری در هر کشور با توجه به نظام سیاسی، فرهنگ سیاسی، قدرت اقتصادی و حتی موقعیت ژئوپلیتیکی، جمعیت، ایدئولوژی و گروه‌های نفوذ از یکسو و توجه به الگوهای نزاع‌ساز، در صحنه منطقه‌ای و بین‌المللی، الگوهای خصومت و همکاری، توانمندی‌ها، ظرفیت‌های نظام سیاسی و البته محذوریت‌ها شکل می‌گیرد. بنابراین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سیستم بین‌المللی و روابط بازیگران از تنوع و تعدد برخوردار است و البته بر اساس اولویت‌دهی به هریک از این مؤلفه‌ها و اتخاذ رویکردها، فرایند تصمیم‌گیری در سیاست خارجی متفاوت از دیگر بازیگران رخ می‌دهد. بنابراین بازیگران علاوه بر ظرفیت‌های مادی متفاوت، جایگاه‌های متفاوتی را نیز در نظام بین‌الملل برخوردارند که تبعاً رفتار سیاست خارجی آن‌ها را متفاوت از یکدیگر می‌کند. سیاست خارجی به معنای کلیه رفتارها، اقدامات یک کشور که برای دستیابی به اهداف و منافع ملی مشخص و با دو ابزار دیپلماسی و استراتژی در اشکال متفاوت بروز می‌کند.

بنظر می‌رسد برای فهم سیاست خارجی بازیگران و نحوه جهت‌گیری رفتاری آن‌ها، تئوری‌های روابط بین‌الملل راهگشا هستند. تصمیمات و تعاملات بازیگران و انجام اقدامات خاص در نظام بین‌الملل، بر اساس تصویر پویایی است که تئوری‌ها در نگاه سیاستمداران ایجاد می‌کنند.

اینکه هر یک از بازیگران از چه منظر و براساس چه مؤلفه‌هایی تصمیم‌گیری و اقدام می‌کند را می‌توان در چارچوب تئوری، تبیین و پیش‌بینی نمود. از این منظر، قابلیت و توانایی نظریه نوواقع‌گرایی در توضیح پدیده‌های سیاسی و روندهای متأخر در نظام بین‌الملل قابل توجه است. اتکاء‌پذیری و پیش‌بینی‌های نزدیک به واقعیت، این تئوری را در روابط بین‌الملل غالب ساخته است. از همینرو، در این کتاب نیز تلاش خواهد شد تا از نظریه نوواقع‌گرایی بهره گرفته شود به علت اینکه یکی از اهداف این نظریه ارائه معیار برای شناسایی و ارزیابی تغییرات امنیتی در سطح منطقه است و از سوی دیگر این تئوری، تصویرسازی مناسبی را از روند افزایش قدرت در میان بازیگران ایجاد می‌کند که هر دو مورد لازمه مطالعه تطبیقی نوشتار ماست.

نوواقع‌گرایی بخوبی می‌تواند از یکسو سیاست‌خارجی ایران را در برابر ظهور متغیرها و پدیده‌های جدید در منطقه خاورمیانه تبیین کند و از سوی دیگر حرکت روسیه به سمت قدرت بزرگی را در معادلات نظام بین‌الملل تبیین کند. البته توجه به گفتمان‌ها، اسناد سیاسی و امنیتی و رویکرد مقامات رسمی کشور نیز اساسی است. چرا که مجموع همه این عوامل، الگوهای سیاست خارجی را می‌سازند. الگوهایی که از تداوم رفتار برخوردارند و گویای اهداف اصلی بازیگران می‌باشند. در این کتاب نیز ما براساس استخراج از الگوها از سیاست خارجی دو کشور، رفتارشان را در تحولات خاورمیانه بررسی خواهیم کرد.

برای روسیه، احیای عظمت و قدرت سابق این کشور از خردای دنیای پاشی شوروی به عنوان اولویت اصلی مطرح گشت. اما ضعف این کشور در قدرت اقتصادی، موانع داخلی موجب شد تا پیگیری این خواست برای مهیا شدن فضای داخلی تاکنون به تعویق افتد. مایا، به افزایش قدرت جهت دستیابی به جایگاه ابرقدرتی و تأثیرگذاری بر معادلات جهانی موجب شکل‌گیری سیاست‌های تهاجمی در روسیه توسط پوتین گشت. اکنون ایالات متحده، خود را با روسیه‌ای متفاوت مواجه می‌بیند که حرکت فزاینده‌ای را با هدف تجدید نظر در ساختار نظام تک‌قطبی آشکار کرده و تلاش فراوانی را برای تغییر قواعد بازی در پیش گرفته است. با توجه به بهبود نسبی وضعیت اقتصادی روسیه و انباشت دلارهای نفتی، پیشرفت‌های نسبی در بخش نظامی و ارتقای محسوس جایگاه آن در عرصه دیپلماتیک؛ اکنون روسیه خود را قدرتی نوظهور می‌داند که

ظرفیت‌های آن در حال ارتقاء است. روسیه پس از مداخله‌گری مستقیم در گرجستان و اوکراین و آزمودن ظرفیت خود در برابر قدرت و رفتار ایالات متحده، اکنون فضای تحولات خاورمیانه را فرصت جدیدی برای تغییر جایگاه خود در نظام بین‌الملل می‌بیند. روسیه به مواضع حیاتی ایالات متحده در خاورمیانه ورود کرده و خواستار تغییر چینش و موازنه‌قوا در منطقه است. البته اتخاذ رویکرد تهاجمی و پیشینه‌سازی قدرت در سیاست‌خارجی روسیه دلایلی همچون مقابله با یکجانبه‌گرایی امریکا، احیای عظمت روسیه و توسعه‌طلبی را نیز دنبال داشته است که در ادامه به آن اشاره خواهیم کرد.

محیط امنیتی خاورمیانه فضای عمل و جایی است که منافع ملی ایران و تهدیدهای امنیتی این کشور در آن تعریف می‌شود. به همین دلیل هر گونه تغییر و دگرگونی مهمی در وضعیت امنیتی این محیط، منافع، اهداف، اولویت‌ها و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران اثرگذار خواهد بود. از سوی دیگر، برای جمهوری اسلامی ایران ساختار منطقه‌ای خاورمیانه او را وامی‌دارد تا بسوی منطقه‌گرایی سوق پیدا کند. کاملاً مراقب موازنه قوا باشد. در محیط آنارشیک و رقابتی خاورمیانه، حضور قدرت‌های منطقه‌ای و رفتارهای تهدیدزا سایر بازیگران منطقه‌ای موجب گشته تا امنیت به عنوان محوری‌ترین ادیت ایران قرار گیرد. گرچه جمهوری اسلامی ایران برای دستیابی به امنیت، در راستای افزایش قدرت، منافع‌های خود گام برمی‌دارد اما این افزایش ظرفیت، توازن قدرت و ایجاد بازدارندگی هسته‌ای اجتناب‌ناپذیر است. حفظ امنیت، موجب به چالش طلبیده شدن قدرت سایر همسایگان منطقه‌ای گشته است. بطوریکه تقابلات کشورهای عربی همسایه آشکار گشته و حتی پس از خیزش‌های مردمی خاورمیانه تا قبل از عربستان با ایران به مرحله تضاد رسیده است. روی کار آمدن یک دولت شیعی پس از صدام عراق و چرخش معادلات خیزش‌های انقلابی عربی به سود ایران، سبب گشت تا هم ایدئولوژی شیعی در سطح منطقه نمایان‌تر گردد و هم جمهوری اسلامی از ظرفیت برتری قدرت و چانه‌زنی سیاسی در خاورمیانه برخوردارتر گردد. بگونه‌ای که بعنوان یک طرف مذاکرات در مورد عراق و سوریه حضور یابد و همین امر موازنه‌قوای موجود در میان کشورهای منطقه‌ای را برهم زد. البته گرچه در ابتدا این موازنه به سود ایران چرخید اما با کشیده شدن دامنه اعتراضات و سپس ایجاد جنگ داخلی و بین‌المللی در صحنه سوریه، سرنوشت موازنه قوای منطقه مبهم گشت. اکنون هر یک از

دولت‌های منطقه‌ای بدنبال بازیگری بیشتری‌اند تا در تدوین نظم جدید نقش مهمی بازی کنند. برای این اساس، تجلی‌های جدیدی از امنیت، قدرت و موازنه قوا در خاورمیانه شکل خواهد گرفت و از آنجا که استلزامات ژئوپولیتیکی، تاریخی و فرهنگی ایران، امنیت ملی آن را به شدت به محیط منطقه‌ای آن گره زده است، بررسی حساسیت‌ها و آسیب‌پذیری‌های ایران در منطقه و علت همسویی آن با روسیه جای تأمل دارد. بنظر می‌رسد مهم‌ترین دلیل همسویی در خاورمیانه، اتخاذ سیاست خارجی واقع‌گرا در رویکردها و نگرش‌های سیاستمداران دو بازیگر باشد. رویکرد منطقه‌گرایی واقع‌نگرانه ایران در چارچوب واقع‌گرایی تدافعی و رویکرد عملگرایی واقع‌گرایانه روسیه در چارچوب واقع‌گرایی تهاجمی. برای پژوهشگران روابط بین‌الملل، به دلیل تأثیری که تحولات بر روسیه و فرایندها و نهایتاً نظم منطقه‌ای^۱ و بین‌المللی می‌گذارد؛ پرسش‌های گوناگونی را از نحوه حامل بحران در منطقه ایجاد می‌نماید. در تحولات اخیر خاورمیانه، بالاخص در سوریه، ما شاهد نزاع مداوم و بی‌سابقه‌ای از موضع‌گیری‌های قدرت‌های بزرگ همچون روسیه و ایالات متحده در قدرت منطقه‌ای هستیم. برای پژوهشگران این حوزه بررسی آینده امنیت و نظم منطقه‌ای در خاورمیانه، نقش قدرت‌های بزرگ و نهایتاً ساختار قدرت و امنیت در منطقه از برای یک خاورمیانه حائز اهمیت است. بدون شک تحولات اخیر خاورمیانه در حال انتقال نظام‌های سیاسی و ساختار منطقه‌ای به مرحله متفاوت و جدیدی است که هرگز مانند سابق نخواهد گذشت. اتفاقاً بدین است که روسیه سیاست جدیدی را در منطقه انتخاب کرده است که سبب ایجاد چالش‌های جدی در آینده نظام بین‌الملل خواهد شد. این کشور اگر بتواند در محیط سیاسی خاورمیانه بخوبی بازی کند و دست برتر را داشته باشد قطعاً در معادلات جهانی، آن را ادامه خواهد داد.

الهام کشاورز مقدم

دکتری روابط بین‌الملل

زمستان ۱۳۹۶